

ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ

ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

ΤΜΗΜΑ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΗΣ ΤΕΧΝΗΣ

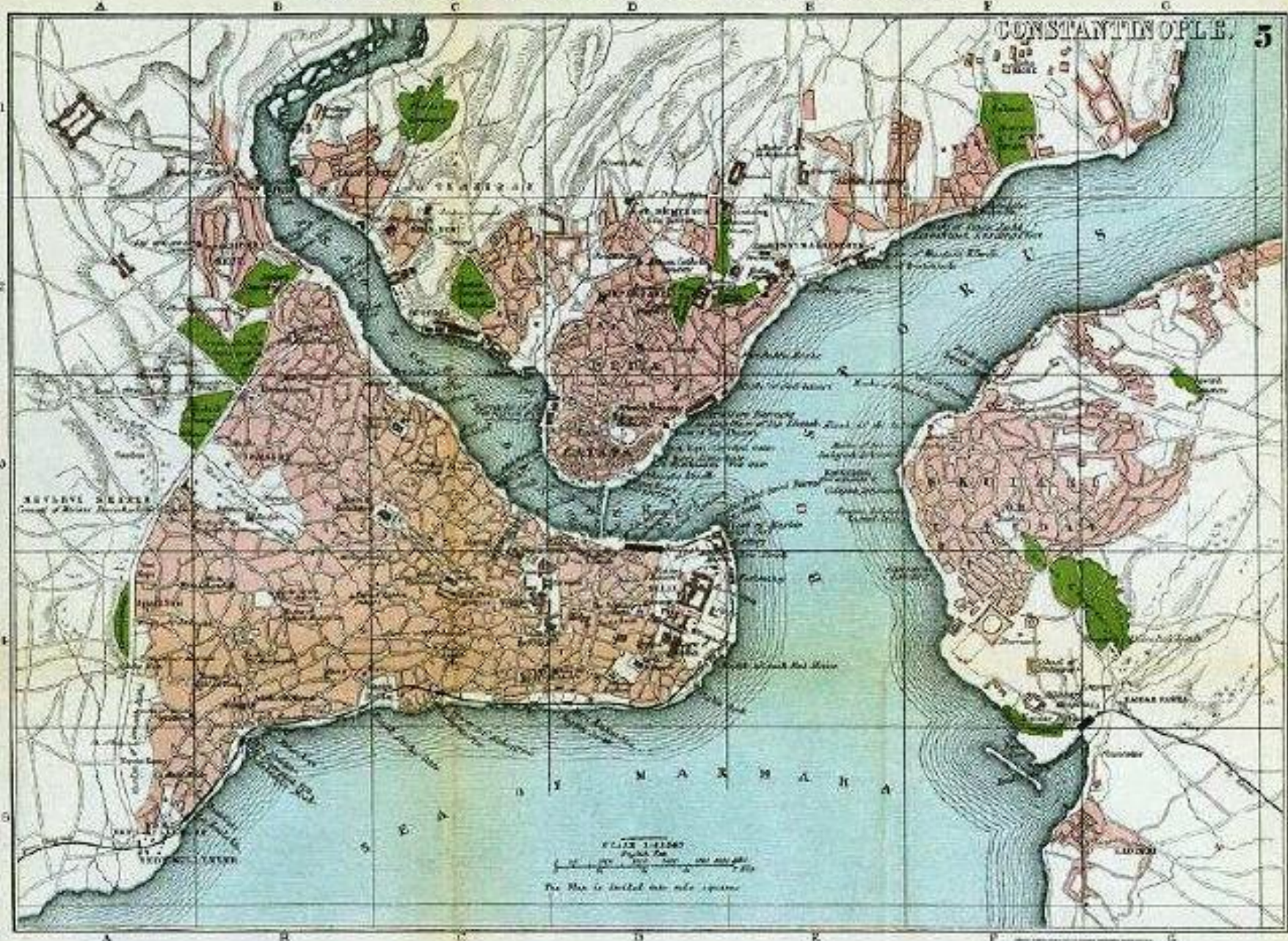
ΣΑ142 - ΠΡΟΣΚΥΝΗΜΑΤΑ & ΠΡΟΣΚΥΝΗΜΑΤΙΚΗ ΤΕΧΝΗ ΣΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΟ

**Η ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΗ ΩΣ ΠΡΟΣΚΥΝΗΜΑΤΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ
ΤΗΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΟΣΥΝΗΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΟΡΘΟΔΟΞΗΣ ΑΝΑΤΟΛΗΣ**

ΜΕΡΚΟΥΡΙΟΣ ΜΕΡΚΟΥΡΟΓΛΟΥ

BRADSHAW'S CONTINENTAL RAILWAY GUIDE.

Κωνσταντινούπολη,
Έγχρωμη λιθογραφία.
*Bradshaw's Continental Railway
Guide* (c. 1880), 28 x 21 εκ.

Κωνσταντινούπολη.

Liber insularum Cycladorum του
Χριστοφόρου Buondelmonti 1420.

Αντίγραφο, β' μισό 15ου αι.,
29 x 21 εκ.

Paris, Bibliotheque Nationale de
France, Cartes et Plans, Ge FF 9351

ΠΡΟΣΚΥΝΗΜΑ έναντι PILGRIMAGE

- Υπάρχει μία ουσιαστική σημειολογική διαφορά μεταξύ του ελληνικού όρου «προσκύνησις» και του λατινικού «peregrinatio», από όπου προέρχεται η λέξη «pilgrim».
- Η σημειολογία καταδεικνύει τον τρόπο με τον οποίο οι βυζαντινοί αντιμετώπιζαν το προσκυνηματικό ταξίδι.
- Ο λατινικός όρος «peregrinus» αναφέρεται στον άγνωστο ή τον ξένο, οπότε το «peregrinatio» παραπέμπει σε ταξιδιώτη σε ξένους τόπους.
- Ο αντίστοιχος ελληνικός όρος είναι «προσκύνησις», ο ίδιος όρος που χρησιμοποιείται για την προσευχή ή τη λατρεία.
- Είναι εμφανώς διαφορετικός ο όρος από τον τρόπο που τον χρησιμοποιούν οι Δυτικοί του Μεσαίωνα.
- Οι μελετητές υποστηρίζουν ότι μετά την πρώιμη χριστιανική περίοδο, το προσκυνηματικό ταξίδι όπως αναφέρεται στις δυτικές πηγές ήταν ένα φαινόμενο άγνωστο στο Βυζάντιο.

Αυτοκράτορας Ιουλιανός

*Εγώ δε ως μητέρα φιλώ και
γαρ εγενόμην παρ' αυτή και
ετράφην εκείσε, και
ου δύναμαι περί αυτήν αγνωμονήσαι.*

*Αυτοκράτορας Ιουλιανός
Επιστολή 58*

Η ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΗ ΩΣ ΠΡΟΣΚΥΝΗΜΑΤΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ

Ιουστινιανός ο Μέγας
παραδίδει την Αγία Σοφία στην
Θεοτόκο, Κωνσταντινούπολη

- Ο Κωνσταντίνος Α΄ ο Μέγας και η μητέρα του Ελένη φέρονται να είναι οι πρώτοι βυζαντινοί αυτοκράτορες που αρχίζουν να προβάλλουν την Βασιλεύουσα ως κέντρο προσκυνήματος, προσπαθώντας να συγκεντρώσουν διάφορα κειμήλια που σχετίζονται με την Θεοτόκο, το Χριστό, τους Αποστόλους, και άλλους αγίους.
- Η βαθμιαία δημιουργία της Κωνσταντινούπολης ως κέντρου της Θείας Πρόνοιας και ως λατρευτικός τόπος συνεχίζεται κατά τους επόμενους αιώνες και τροφοδοτεί το αυτοκρατορικό της μεγαλείο.
- Η ιδέα της Κωνσταντινούπολης ως δεύτερης ή Νέας Ιερουσαλήμ, και του αυτοκρατορικού Παλατιού ως επουράνιας Ιερουσαλήμ, γίνεται «πραγματικότητα» μετά τον 6^ο αιώνα από τους αυτοκράτορες Θεοδόσιο Β΄ (408-450) και Ηράκλειο (610-641) και τους πατριάρχες, ευσεβείς συζύγους των αυτοκρατόρων και εξέχοντες θεολόγους και λόγιους.

Η ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΗ ΩΣ ΠΡΟΣΚΥΝΗΜΑΤΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ

- Μόνη εξαίρεση υπήρξε η περίοδος των Εικονομάχων αυτοκρατόρων (726-843), όταν πολεμήθηκε η λατρεία των ιερών κειμηλίων και των εικόνων, και οι μοναχοί υπέστησαν διωγμούς .
- Η αποκατάσταση της λατρείας των εικόνων κατά τη διάρκεια της βασιλείας της Μακεδονικής Δυναστείας (867-1057) έδωσε νέα ώθηση στη λατρεία των ιερών κειμηλίων.
- Επί της δυναστείας των Κομνηνών (1057-1185) η πόλη προσέλκυσε προσκυνητές όχι μόνο από τον ορθόδοξο κόσμο, αλλά και από τη Δυτική Ευρώπη.
- Η Τέταρτη Σταυροφορία (1202-1204) έληξε με τη μεγαλύτερη και πλέον καταστροφική λεηλασία των θησαυρών της πόλεως και το διασκορπισμό τους στις ευρωπαϊκές πόλεις και εκκλησίες στη Βενετία, το Παρίσι, την Κολωνία, το Άαχεν κλπ.
- Κατά την Ύστερη Βυζαντινή περίοδο, μετά την ανάκτηση από τον Μιχαήλ Η΄ το 1261 απέκτησε άλλα λείψανα και ιερές εικόνες, και παρέμεινε πόλος έλξης για τους προσκυνητές, κυρίως από Ρωσία.

Κωνσταντίνος Α΄ Μέγας
παραδίδει την πόλη στην
Θεοτόκο, Αγία Σοφία ,
Κωνσταντινούπολη

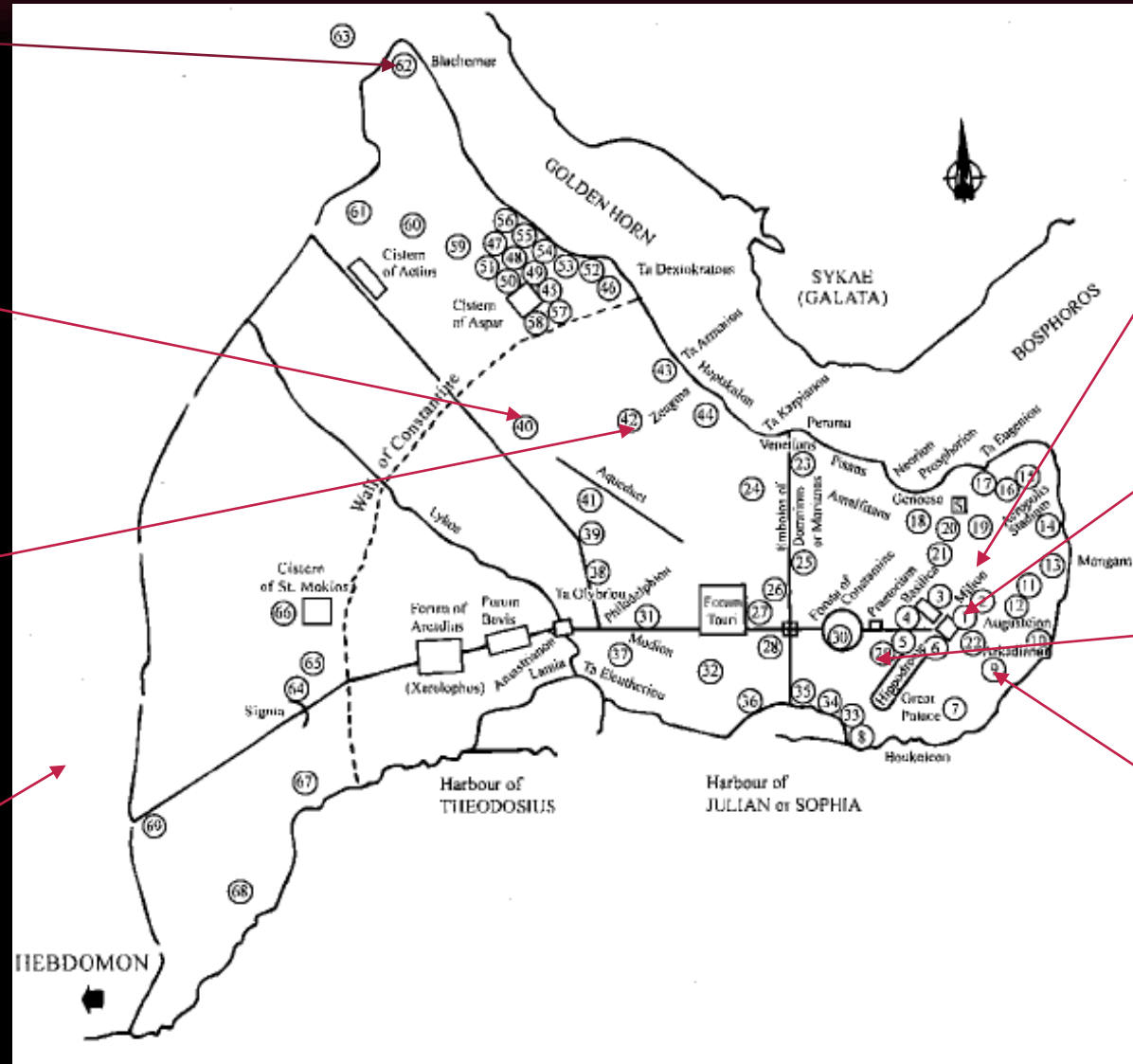
ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΗ ΤΟΠΟΓΡΑΦΙΑ ΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΗΣ

Παναγία Βλαχερνών

Άγιοι Απόστολοι

Χριστός
Παντοκράτορας

Παναγία των Πηγών

Ιερό Παλάτιο και
Παρεκκλήσιο του
Φάρου

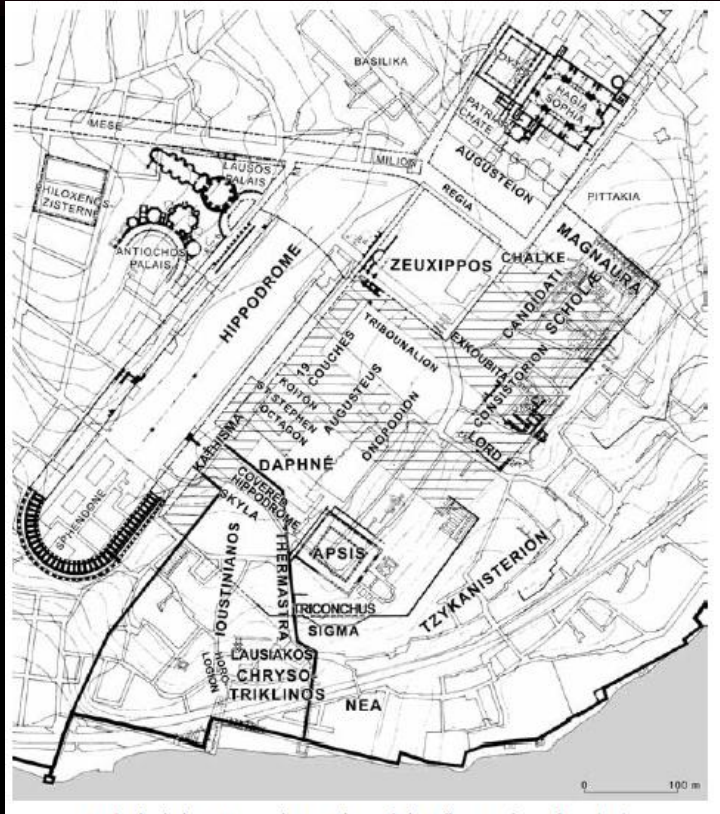
Αγία Σοφία

Αγία Ευφημία
Ιπποδρόμου

Παναγία Οδηγών

ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΗ ΤΟΠΟΓΡΑΦΙΑ ΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΗΣ

Ιερό Παλάτιο, Κωνσταντινούπολη
Πηγή: Byzantium 1200

- Το Ιερό Παλάτιο αποτελούσε επί Βυζαντίου κεντρικό σημείο αναφοράς στο πνευματικό τοπίο της πόλης.
- Όπως αναφέρει ο Κωνσταντίνος Πορφυρογέννητος στο *Περί βασιλείου τάξεως* ήταν ο επίγειος οίκος του επουράνιου Θεού, Υιού και Λόγου, αλλά και ο τόπος όπου λάμβαναν χώρα οι τελετές και οι λιτανείες, που με τη σειρά τους εγγυόνταν την βασιλείο τάξη, μια καλά οργανωμένη δομή για την διακυβέρνηση του χριστιανικού σύμπαντος.
- Υπήρχαν πολλοί τόποι προσκυνήματος που διασώθηκαν μόνο μέσω των πηγών, όπως το παρεκκλήσιο της Θεοτόκου του Φάρου εντός της περιφραξης του Ιερού Παλατιού.
- Ιερά κειμήλια και λείψανα φυλάσσονταν και σε άλλες εκκλησίες καθώς και σε πλήθος μοναστηριών.
- Το πλήθος των ιερών αυτών λειψάνων ήταν τεράστιο, περί τα 3.600 από περισσότερους από 476 αγίους.

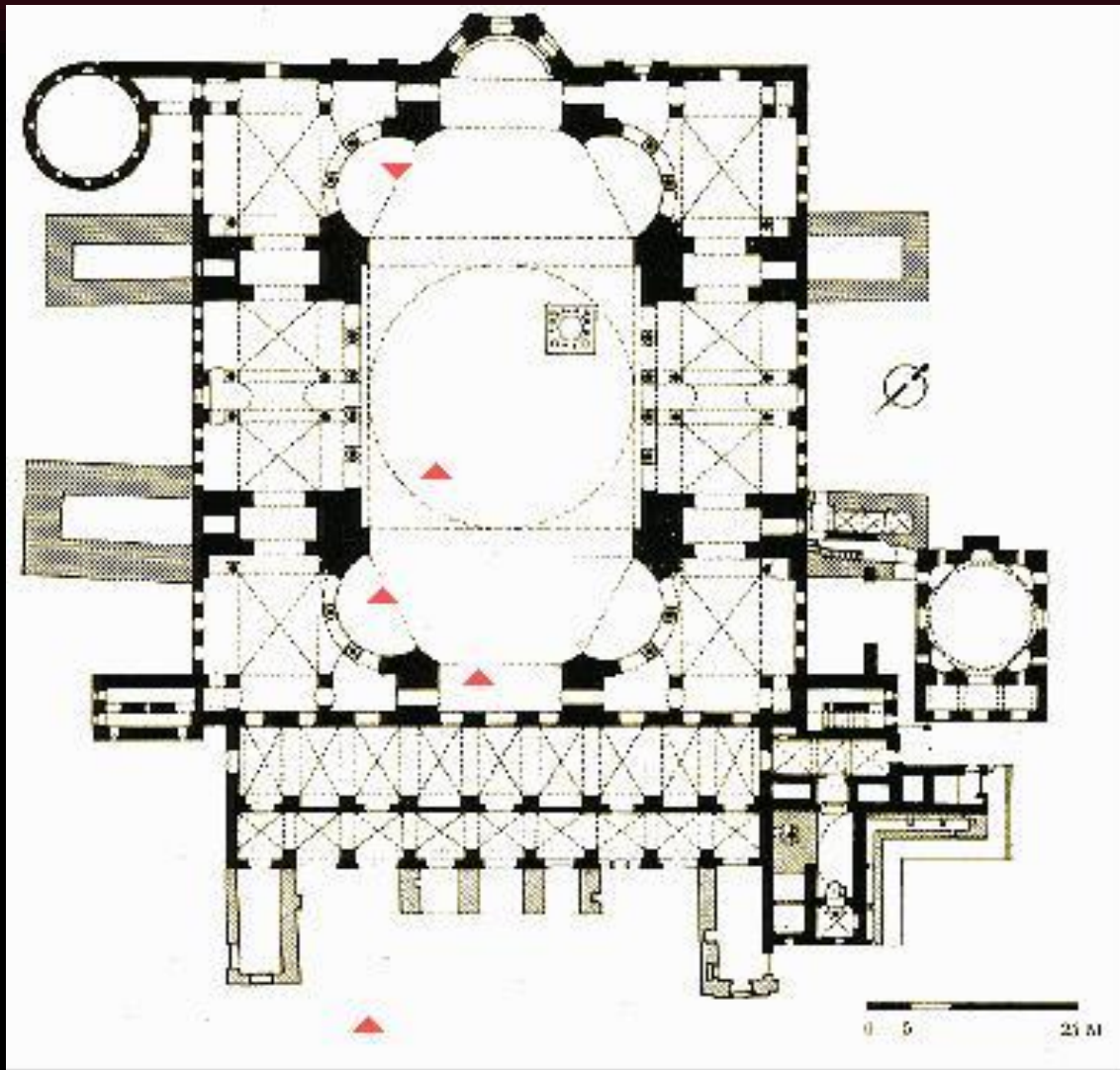
ΝΕΑ ΡΩΜΗ – ΝΕΑ ΙΕΡΟΥΣΑΛΗΜ - ΘΕΟΤΟΚΟΥΠΟΛΗΣ

Παναγία Πλατυτέρα
Αγία Σοφία, Κωνσταντινούπολη

- Χάρη στους ναούς και τα κειμήλια που συσσωρεύτηκαν, η Κωνσταντινούπολη θεωρήθηκε ιερή πόλη, απέκτησε την προσωνυμία της Νέας Ιερουσαλήμ, του τόπου όπου αναμένονταν να συντελεστεί η Δευτέρα Παρουσία. Έτσι ακριβώς την περιέγραψαν οι προσκυνητές του Μεσαίωνα που μετακινούνταν από τον έναν ιερό τόπο σε έναν άλλο.
- Τον 7^ο αιώνα πήρε επίσης της προσωνυμία «Θεοτοκούπολης» χάρη στις χειροποίητες εικόνες της Παναγίας και τα ιερά κειμήλια που σχετίζονταν με αυτήν .
- Οι πρώτες εκκλησίες αφιερωμένες στην Παρθένο Μαρία οικοδομήθηκαν το 460 με 470, ως αποτέλεσμα της Γ' Οικουμενικής Συνόδου στην Έφεσο το 431, σύμφωνα με τις αποφάσεις της οποίας επισημοποιήθηκε ο σεβασμός και η λατρεία προς το πρόσωπο της Παναγίας, καθώς αυτή αναγνωρίστηκε πλέον ως Θεοτόκος .

ΑΓΙΑ ΣΟΦΙΑ – Η ΜΕΓΑΛΗ ΕΚΚΛΗΣΙΑ

Αγία Σοφία, Κωνσταντινούπολη
(Πασπάτης, 1877)

- Ο πατριαρχικός και αυτοκρατορικός καθεδρικός ναός ολόκληρου του Βυζαντινού χριστιανικού κόσμου και μία πραγματική κιβωτός λειψάνων.
- Η βασιλική μετά τρούλου ήταν έργο του Ιουστινιανού (527-565) που ολοκληρώθηκε το 535
- Αρχιτέκτονες ήταν ο Ανθέμιος από της Τράλλης και ο Ισίδωρος από την Μίλητο
- Ήταν αφιερωμένη σε μία ιδιότητα του Θεού, τη Σοφία, και όχι σε μία συγκεκριμένη μορφή.

ΑΓΙΑ ΣΟΦΙΑ – Η ΜΕΓΑΛΗ ΕΚΚΛΗΣΙΑ

- Αποτελούσε το σημαντικότερο θρησκευτικό οικοδόμημα και λατρευτικό κέντρο της πόλης.
- Πρώτη στάση των προσκυνητών στην πορεία τους στα μνημεία
- Οι Ρώσοι προσκυνητές αναφέρουν ότι «επισκέφτηκαν» άλλους ναούς, ενώ αναφέρουν ότι «προσκύνησαν» το ναό της του Θεού Σοφίας.

Αγία Σοφία, Κωνσταντινούπολη

Ζωή & Κωνσταντίνος Θ' Μονομάχος (π.)
Λέων ΣΤ' (κ.)
Αγία Σοφία, Κωνσταντινούπολη

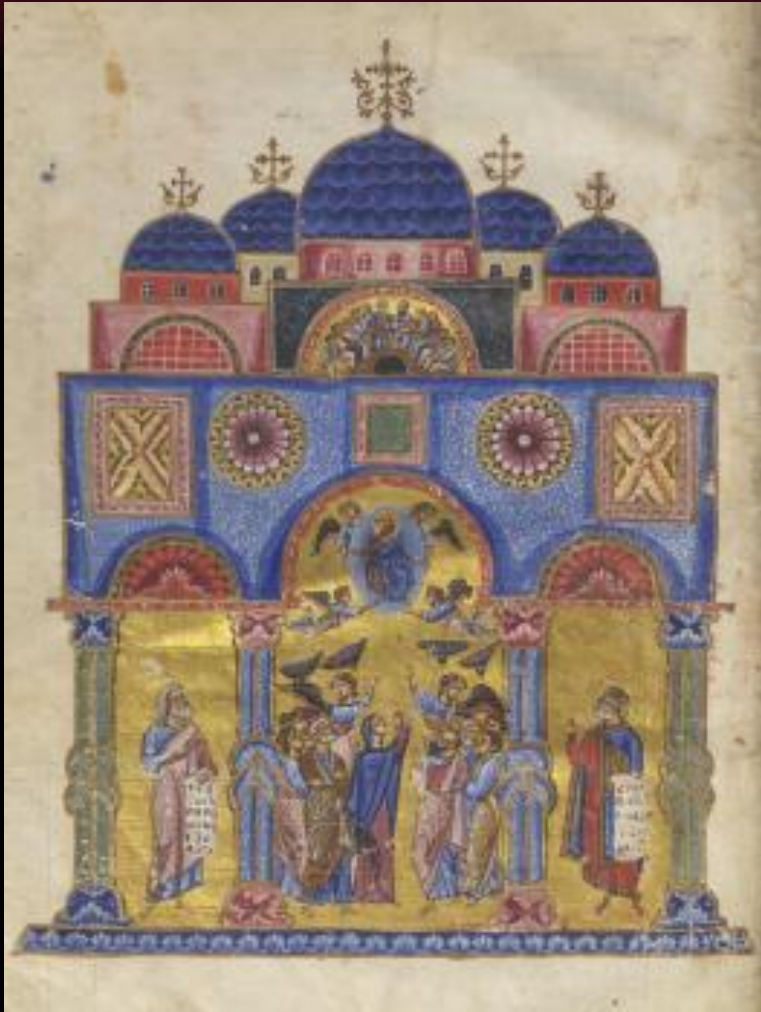

ΑΓΙΑ ΣΟΦΙΑ – ΚΕΙΜΗΛΙΑ

- Σημαντικότερο κειμήλιο το τεμάχιο του Τιμίου Σταυρού που μετέφερε ο Ηράκλειος στην Κωνσταντινούπολη το 630, μετά την ανάκτηση της Ιερουσαλήμ από τους Άραβες. Λατρεύονταν σε ειδική τελετή την ημέρα εορτασμού της Υψώσεως του Τιμίου Σταυρού στις 14 Σεπτεμβρίου, με την οποία οι βυζαντινοί τιμούσαν την εύρεση του από την Αγία Ελένη το 335 και την ανάκτηση του από τους Πέρσες το 626.
- Κειμήλια που συνδέονταν με βιβλικά γεγονότα: η ράβδος του Μωυσή, η Κιβωτός της Διαθήκης, οι λαξεμένες πέτρες με τις Δέκα Εντολές του Νόμου, ο μανδύας του προφήτη Ηλία, το κέρασ με το οποίο ο Σαμουήλ έχρισε το Δαβίδ με μύρο, και οι σάλπιγγες του Ιησού του Ναυή που γκρέμισαν τα τείχη της Ιεριχούς.
- Τα κειμήλια εκτίθονταν σε μία τράπεζα στο βόρειο κλίτος του ναού κατά την Μεγάλη Εβδομάδα.

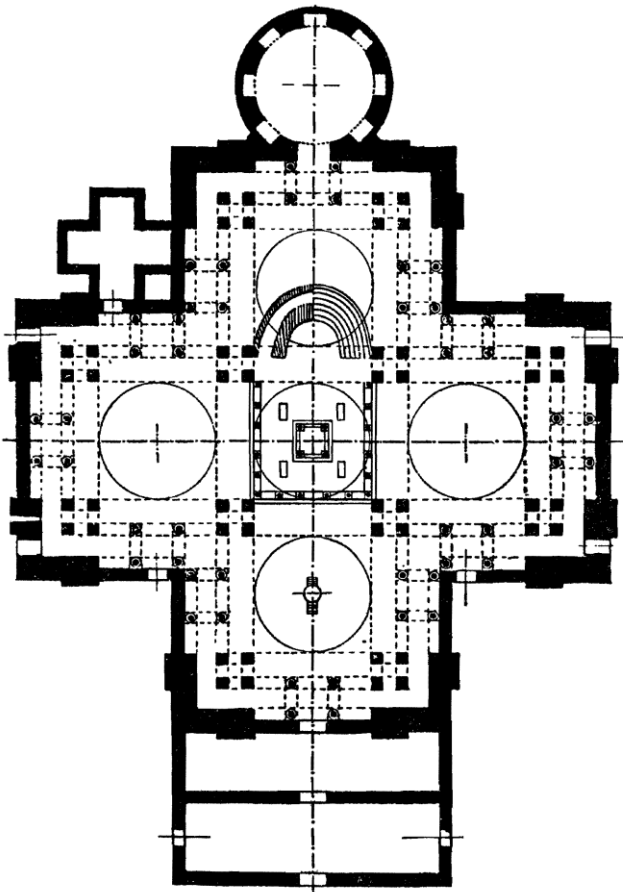
ΝΑΟΣ ΑΓΙΩΝ ΑΠΟΣΤΟΛΩΝ

Άγιοι Απόστολοι, Κωνσταντινούπολη
Bibliothèque nationale de France,
gr. 1208, fol. 3v

- Έστηκε στον τέταρτο λόφο της Κωνσταντινούπολης
- Θεμελιώθηκε πρώτη φορά από τον Κωνσταντίνο τον Μέγα (306-337) και ολοκληρώθηκε από τον υιό του Κωνσταντίνο (337-361).
- Αναστηλώθηκε εκ βάθρων από τον Ιουστινιανό.
- Ναός κοιμητηριακός που ο Μανουήλ Χρυσολωράς αποκαλεί *Βασιλικόν Πολυάνδριον*.
- Είχε πέντε τρούλους και χάλκινη στέγη, ενώ η κιονοστοιχίες αποτελούνταν από 40 πολυτελής μαρμάρινους κίονες.
- Η Αγία Τράπεζα ήταν τοποθετημένη στο κέντρο του ναού και καλύπτονταν από πολυτελές κιβώριο που εδράζονταν σε τέσσερις κίονες.
- Υπήρχαν πολλά παρεκκλήσια, αφιερωμένα στον Κωνσταντίνο Μέγα, την Αγία Ελένη, στους Αγίους Πάντες, στον Άγιο Υπάτιο, κ.α.

ΝΑΟΣ ΑΓΙΩΝ ΑΠΟΣΤΟΛΩΝ

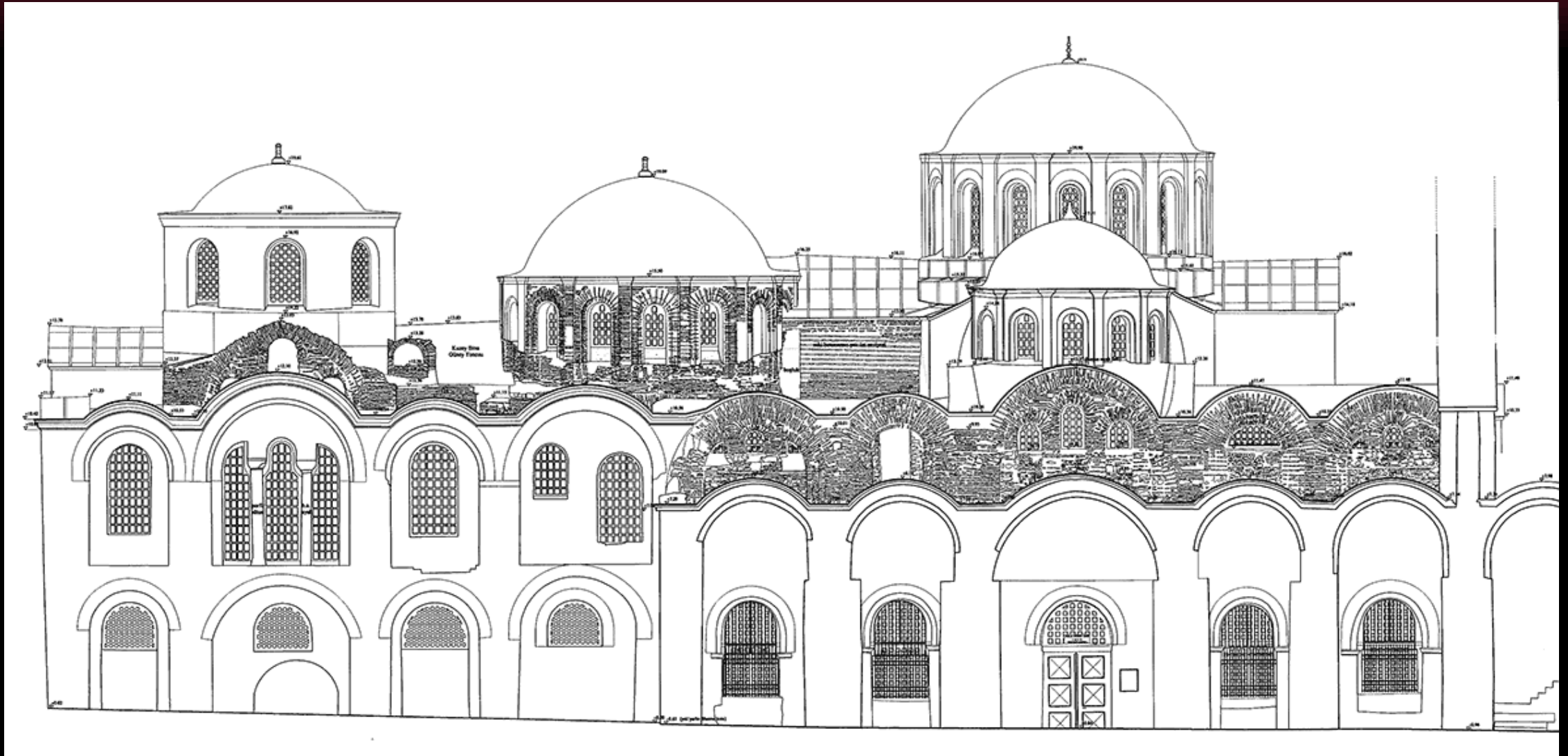

Άγιοι Απόστολοι, Κωνσταντινούπολη
Αποκατάσταση Σωτηρίου (1922)

- Στο ναό εναποτέθηκαν το 356 τα λείψανα των Αποστόλων Ανδρέου, Λουκά και Τιμοθέου, σε πορφυρές σαρκοφάγους.
- Επί Ρωμανού Λεκαπηνού (920-944) μεταφέρθηκαν επίσης οι εσθήτες των Αποστόλων, που βρέθηκαν στην γυναικεία μονή της Αυγούστας.
- Μεταξύ των λειψάνων συγκαταλέγονταν αυτά των πατριαρχών Ιωάννου Χρυσοστόμου, Μεθοδίου Ομολογητού, Φλαβιανού, κ.α.
- Απέλεσε την έδρα του Οικουμενικού Πατριαρχείου μετά την Άλωση της Κωνσταντινούπολης και την μετατροπή της Αγίας Σοφίας σε τέμενος.
- Κατεδαφίστηκε δύο χρόνια μετά, το 1455, από τον Μωάμεθ τον Πορθητή λόγο προβλημάτων στατικότητας και στη θέση του κτίστηκε το μεγαλοπρεπές τέμενος του Πορθητή μαζί με τον τουρμπέ στον οποίο τάφηκε.

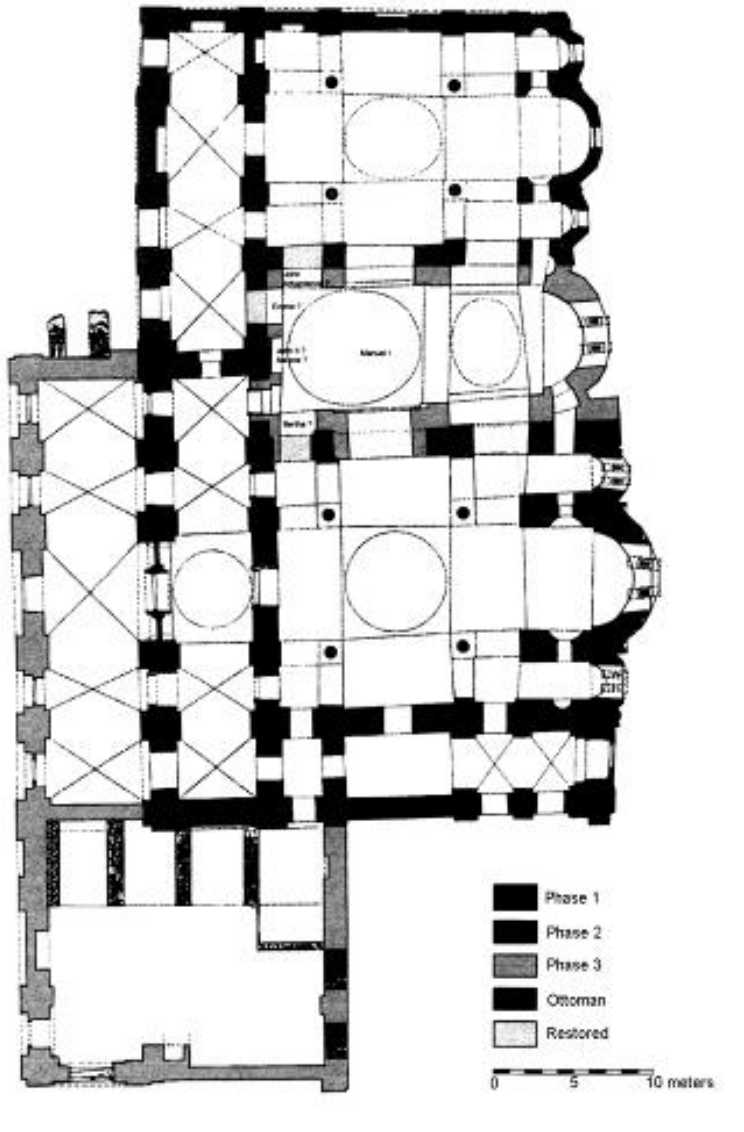
ΜΟΝΗ ΧΡΙΣΤΟΥ ΠΑΝΤΟΚΡΑΤΟΡΑ

Συγκρότημα Μονής Χριστού Παντοκράτορα σε χαρτικό 1877 (Πασπάτης, 1877)

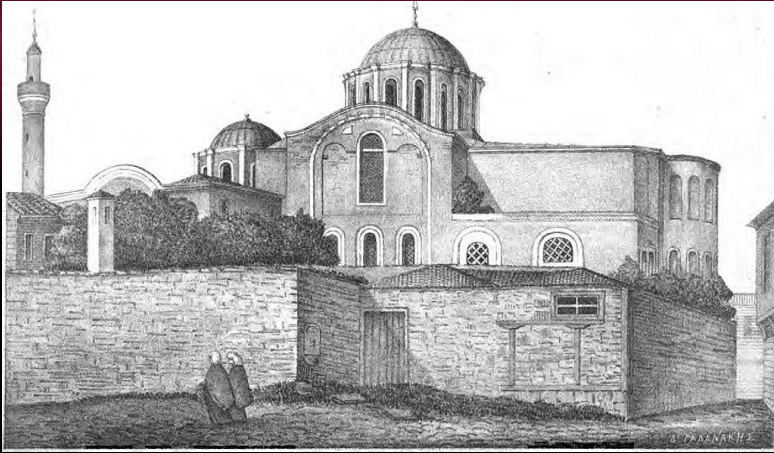
ΜΟΝΗ ΧΡΙΣΤΟΥ ΠΑΝΤΟΚΡΑΤΟΡΑ

- Κτήτορες θεωρούνται ο Ιωάννης Β' Κομνηνός (1118-1143) και η σύζυγος του Ειρήνη.
- Συγκρότημα που αποτελείται από τρεις μεγάλες, εκκλησίες που συνδέονται μεταξύ τους: του Χριστού Παντοκράτορα, της Παναγίας Ελεούσας, και το κεντρικό παρεκκλήσι αφιερωμένο στον Αρχάγγελο Μιχαήλ που λειτούργησε επίσης ως αυτοκρατορικό μαυσωλείο ή Ηρώ.
- Κατά την τελική φάση οικοδόμησης προστέθηκαν η νότια αυλή και ο εξωνάρθηκας.
- Η μονή είχε πανδοχείο, λουτρό, γηροκομείο, νοσοκομείο, ιατρική σχολή και βιβλιοθήκη, ενώ μπορούσε να φιλοξενήσει 700 μοναχούς
- Οι λαμπρές τελετές που λάμβαναν μέρος στο συγκρότημα, απαριθμούνται στο μοναστικό τυπικό που γράφτηκε το 1136.

Συγκρότημα Μονής Χριστού
Παντοκράτορα (κάτοψη)
Πηγή: Megaw, 1966

Συγκρότημα
Μονής Χριστού Παντοκράτορα
σε χαρακτηριστικό 1877 (Πασπάτης, 1877)
και σήμερα

ΜΟΝΗ ΧΡΙΣΤΟΥ ΠΑΝΤΟΚΡΑΤΟΡΑ

- Με αυτοκρατορικό χρυσόβουλο η μονή ήταν αυτόνομο ίδρυμα, ανεξάρτητο από τον πατριάρχη (αυτοδέσποτη) ή τον έπαρχο της πόλης (αυτεξούσια) και απαλλαγμένη από φορολογία κάθε τύπου.
- Είχε τέσσερεις μεγάλες πανηγύρεις: η επέτειος των Θηρανοιξίων στις 4 Αυγούστου, η εορτή της Μεταμορφώσεως του Σωτήρος στις 6 Αυγούστου, και η διπλή στη μνήμη της αυτοκράτειρας Ειρήνης και των μαρτύρων Φλώρου και Λάυρου στις 18 Αυγούστου.
- Το 1147 με διαταγή του Μανουήλ Κομνηνού (1143-1180) μεταφέρθηκε στη μονή η λατρευτική εικόνα του Αγίου Δημητρίου από τη Θεσσαλονίκη.
- Μετά την επανακατάκτηση της Κωνσταντινούπολης από τους Λατίνους μεταφέρθηκε εδώ και η αχειροποίητος εικόνα της Παναγίας Οδηγήτριας. Μετά την Άλωση η μονή μετατράπηκε σε τέμενος με το όνομα Molla Zeyrek Cami.

ΠΑΡΕΚΚΛΗΣΙΟ ΠΑΝΑΓΙΑΣ ΤΟΥ ΦΑΡΟΥ

Ιερό Παλάτιο, Κωνσταντινούπολη

- Ήταν αφιερωμένο στην Παναγία, βρίσκονταν εντός του συμπλέγματος του Ιερού Παλατίου, πλησίον του Φάρου, από τον οποίο έλαβε και το όνομα του.
- Ήταν προσβάσιμο στους προσκυνητές που συνέρρεαν από όλο τον τότε γνωστό κόσμο.
- Αποτέλεσε το αυτοκρατορικό αποθετήριο των κυριότερων ιερών λειψάνων του Χριστιανισμού και της Ορθοδοξίας από το 864 έως το 1204.
- Το παρεκκλήσιο ανήκε στον αρχιτεκτονικό τύπο του εγγεγραμμένου σταυροειδούς ναού.
- Πιθανότατα κτίστηκε από τον Κωνσταντίνο Ε' (741-775), και αναφέρεται για πρώτη φορά το 769 στη Χρονογραφία Θεοφάνους, σε μια περιγραφή των γάμων του Λέοντα Δ' (775-780) και της Ειρήνης της Αθηναίας (797-802), που έλαβε μέρος στο παρεκκλήσιο.

ΠΑΡΕΚΚΛΗΣΙΟ ΠΑΝΑΓΙΑΣ ΤΟΥ ΦΑΡΟΥ

- Η συλλογή των ιερών κειμηλίων, μοναδική στο μέγεθος και την πληρότητα της, σχηματίστηκε κατά την διάρκεια αρκετών αιώνων, ενώ κατά τον 11^ο αιώνα έκανε μεγάλη εντύπωση στους χριστιανούς προσκυνητές.
- Γύρω στα 1200, ο Νικόλαος Μεσαρίτης, σκευοφύλακας της Θεοτόκου του Φάρου, άφησε την πιο λεπτομερή περιγραφή των δέκα πιο γνωστών κειμηλίων που συνδέονταν με το Πάθος του Χριστού, στην περίφημη ομιλία του Δεκάλογος: το ακάνθινο στεφάνι, έναν ιερό ήλο, το περιλαίμιο, το σάβανο, το Λεντίο (η πετσέτα με την οποία ο Χριστός σκούπισε τα πόδια των Αποστόλων), την ιερή λόγχη, τον πορφυρό χιτώνα, την κάλαμο και τον σπόγγο, τα σανδάλια και ένα κομμάτι από τον βράχο του τάφου.
- Εκτός από αυτά τα δέκα λείψανα του Πάθους, ο Μεσαρίτης αναφέρει επίσης τις δύο πιο σημαντικές χειροποίητες εικόνες του Χριστού, το Μανδήλιο και το Κεράμιο.

Αμφιπρόσωπη εικόνα: Άγιο Μανδήλιο (πρόσθια) Κειμήλια του Πάθους (οπίσθια) - Μόσχα Γκαλερί Τερτιάκοβ

ΜΟΝΗ ΠΑΝΑΓΙΑΣ ΟΔΗΓΩΝ

- Η ανδρική μονή των Οδηγών αποτελούνταν από ένα οικοδομικό συγκρότημα, με επίκεντρο τον ναό της Θεοτόκου, και παρεκκλήσια, χώρους στέγασης, αγίασμα και λουτρό, τοποθετημένα περιμετρικά από αυτόν.
- Σύμφωνα με τον *Λόγο Διηγηματικό*, διέθετε κρύπτη όπου βρισκόταν μία πηγή που βοηθούσε τους τυφλούς να ανακτήσουν το φως τους. Η ονομασία της Μονής οφείλονταν στο ειδικό λειτούργημα κάποιων ατόμων, τα οποία οδηγούσαν τους τυφλούς στην πηγή με τις ιαματικές ιδιότητες, και αρχικά όχι σε κάποια θαυματουργή εικόνα.
- Οι περιηγητές που επισκέφτηκαν την Κωνσταντινούπολη μεταξύ 11^{ου} και 15^{ου} αιώνα αναφέρουν ότι ο ναός βρισκόταν στον πρώτο λόφο, μεταξύ των ακτών της Προποντίδας και του Ιερού Παλατίου, στη διαδρομή που οδηγούσε από την Αγία Σοφία στον ναό του Αγίου Γεωργίου των Μαγγάνων.

Θριαμβική είσοδος Ιωάννη Τζιμισκή στην Κωνσταντινούπολη το 971.
Χειρόγραφο Σκυλίτζη, Codex Matritensis Graecus Vit. 26-2, Fol.172

ΜΟΝΗ ΠΑΝΑΓΙΑΣ ΟΔΗΓΩΝ

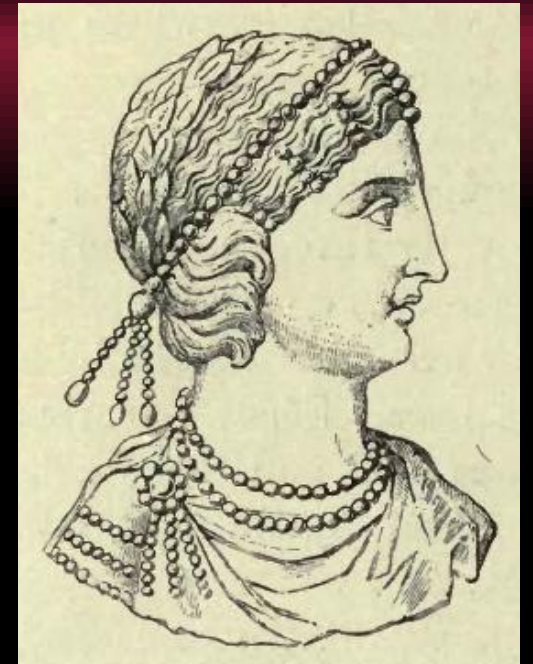
- Στην Μονή των Οδηγών είχε αποθησαυριστεί η αχειροποίητος εικόνα της Παναγίας Οδηγήτριας, που αποτέλεσε για αιώνες Παλλάδιο της βυζαντινής πρωτεύουσας .
- Μαζί με την εικόνα τοποθετήθηκαν στην μονή και άλλα κειμήλια όπως: σταγόνες από το γάλα θηλασμού, η άτρακτος με την οποία έγνεθε η Παναγία την κόκκινη κλωστή, ενδύματα, σταγόνες από το αίμα του Χριστού και μέρος από τα σπάργανά Του . Οι Κομνηνοί που θεωρούσαν την εικόνα θαυματουργή, της αφιέρωσαν πολυτελή πέπλα.
- Υπήρχε αδελφότητα, που ήταν επιφορτισμένη με την λιτάνευση της εικόνας σε μια πορεία που ακολουθούσε τη διαδρομή από την μονή ως το Ιερό Παλάτιο ή ορισμένες φορές στην Αγία Σοφία και πίσω. Σύμφωνα με τον Ισπανό περιηγητή Pedro Tafur (1437) η λιτάνευση της εικόνας γίνονταν κάθε Τρίτη.

«Ο Θρίαμβος της Ορθοδοξίας» (περ. 1400)
Φωτ. Αρχ. Βρετανικού Μουσείου

ΜΟΝΗ ΠΑΝΑΓΙΑΣ ΒΛΑΧΕΡΝΩΝ

Αυτοκράτειρα Πουλχερία

- Το σημαντικότερο προσκυνηματικό κέντρο λατρείας της Θεοτόκου στην Κωνσταντινούπολη.
- Συγκρότημα που περιλάμβανε τη Βασιλική του Ιουστινιανού, το παρεκκλήσιο της Αγίας Σορού, όπου είχε εναποτεθεί το μαφόριο της Παναγίας, καθώς και άλλα ιερά κειμήλια, και ένα οικοδόμημα με λουτρά από όπου ανέβλυζε αγίασμα, το λεγόμενο Λούμα.

Παναγία Μπαλουκλιώτισσα,
Κωνσταντινούπολη

- Κτήτορες ήταν η αυτοκράτειρα Πουλχερία και ο σύζυγος της Μαυρίκιος (450-457)
- Στα νοτιοανατολικά της βασιλικής υπήρχε το παρεκκλήσιο της Αγίας Σορού με μια πηγή, που οι πηγές αναφέρουν ως «επίσκεψις».
- Στη βασιλική φυλάσσονταν η αχειροποίητος εικόνα της Θεοτόκου Βλαχερνήτισσας, ενώ στο παρεκκλήσιο η αχειροποίητος εικόνα της Θεοτόκου Αγιοσορίτισσας.

ΜΟΝΗ ΠΑΝΑΓΙΑΣ ΒΛΑΧΕΡΝΩΝ – ΑΚΑΘΙΣΤΟΣ ΥΜΝΟΣ

Πολιορκία της Κωνσταντινούπολης
Από τους Αβάρους τον 7^ο αι.
σε εικόνα του 18ου αι.
Πηγή: «Ελλάδα και Θάλασσα».

- Η πόλη και η εκκλησία που τότε βρισκόταν εκτός των τειχών διασώθηκαν από την πολιορκία των Αβάρων το 626, και το θαύμα αποδόθηκε σε θαυματουργή παρέμβαση της Θεοτόκου.
- Σύμφωνα με την παράδοση, κατά τη διάρκεια της πολιορκίας του 626, ο Πατριάρχης Σέργιος (610-638) λιτάνευσε το μαφόριο ή/ και την εικόνα της Θεοτόκου Βλαχερνήτισσας γύρω από την πόλη και τα τείχη της. Ξέσπασε καταιγίδα που κατέστρεψε τον στόλο των συνασπισμένων Αβάρων και Περσών που τους ανάγκασε να εγκαταλείψουν την πολιορκία.
- Μετά την άρση της πολιορκίας ολόκληρος ο λαός της Κωνσταντινούπολης συγκεντρώθηκε στην Παναγία των Βλαχερνών, όπου διεξήχθη μια ευχαριστήριος δέησης υπό την μορφή αγρυπνίας. Κατά τη διάρκεια της αγρυπνίας, έψαλλαν τον Ακάθιστο Ύμνο, που συντάχθηκε την ίδια ημέρα από τον Πατριάρχη Σέργιο, ως μία πράξη ευγνωμοσύνης προς την Θεοτόκο για τη διάσωση της πόλης.

ΜΟΝΗ ΠΑΝΑΓΙΑΣ ΠΗΓΩΝ - ΜΠΑΛΟΥΚΛΙΩΤΙΣΣΑ

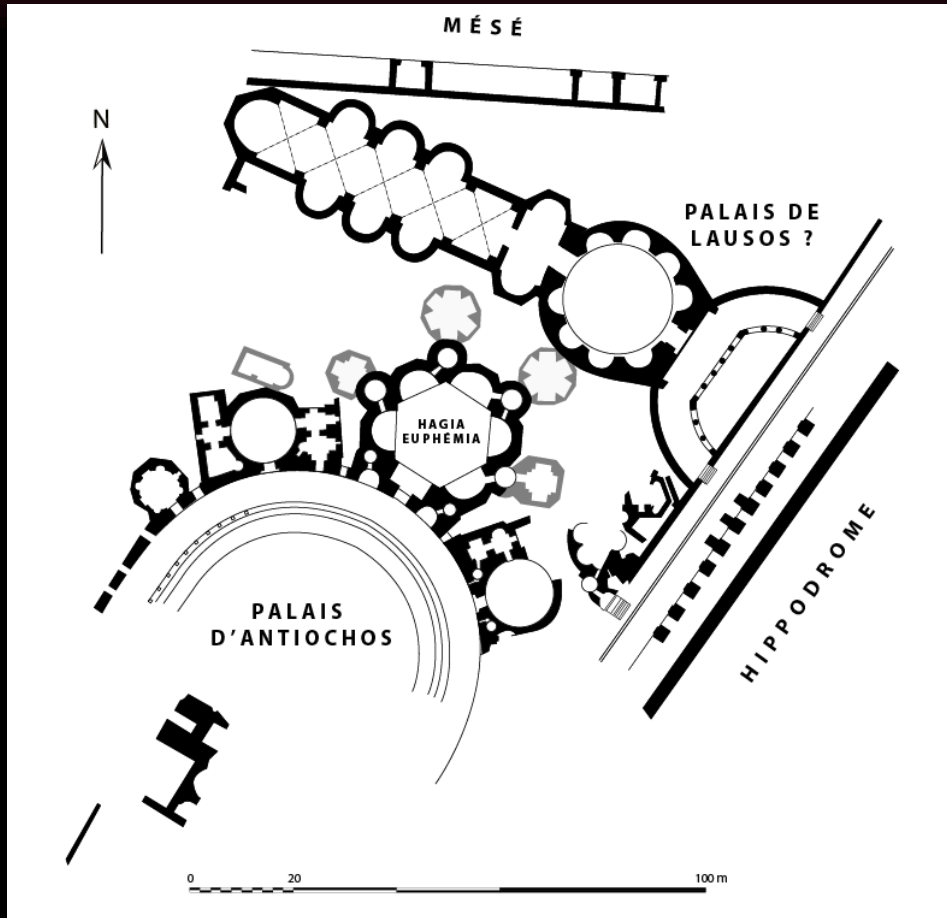

Παναγία Μπαλουκλιώτισσα,
Κωνσταντινούπολη

- Προσκύνημα που βρίσκονταν, εκτός των χερσαίων τειχών, πλησίον της Πύλης της Σηλυβρίας και φημιζόταν για την ιαματική πηγή ή το αγίασμα της.
- Σύμφωνα με τον Προκόπιο, στο έργο του *Περί Κτισμάτων*, τον πρώτο ναό στη θέση αυτή έκτισε ο Ιουστινιανός τον 6^ο αιώνα.
- Το κτίριο μετά την Άλωση ερημώθηκε και παρέμενε επισκέψιμο μόνο το υπόγειο του .
- Η λατρεία της Θεοτόκου στο Μπαλουκλί αναζωπυρώθηκε τον 18^ο αιώνα. Το 1793, κτίστηκε ένας μεγαλύτερος ναός, που το 1833 αντικαταστάθηκε από τον υπάρχοντα που κτίστηκε επί Οικουμενικού Πατριάρχη Κωνσταντίνου Α΄ .
- Στα υπόγεια του σημερινού ναού υπάρχει μία μαρμαρόκτιστη κρήνη που ακόμη και σήμερα τροφοδοτεί με το αγίασμα που αναβλύζει μια μικρή δεξαμενή, και λειτουργεί επίσης ως ενυδρείο με χρυσόψαρα

ΑΓΙΑ ΕΥΦΗΜΙΑ ΙΠΠΟΔΡΟΜΟΥ

Αγία Ευφημία Ιπποδρόμου,
Κωνσταντινούπολη

- Η αγία Ευφημία μαρτύρησε επί Διοκλητιανού (284-305) και τάφηκε στην Χαλκηδόνα.
- Ο Κωνσταντίνος ο Μέγας ανήγειρε πιθανότατα το πρώτο μαρτύριο πάνω από τον τάφο της αγίας, που ήταν μια μεγαλοπρεπής βασιλική.
- Στο ναό αυτό συνεκλήθη η Δ' Οικουμενική Σύνοδος που καταδίκασε τον Μονοφυσιτισμό. Στην αγία αποδόθηκε το θαύμα της Οικουμενικής Συνόδου, καθώς οι Πατέρες που συμμετείχαν τοποθέτησαν τους δύο τόμους με τις απόψεις των δύο πλευρών στη σαρκοφάγο με το λείψανο της αγίας. Ακολούθησε αγρυπνία, και ως εκ θαύματος όταν ανοίχτηκε η σαρκοφάγος, ο τόμος των Ορθοδόξων βρέθηκε στην αγκαλιά της αγίας, ενώ ο τόμος των αιρετικών στα πόδια της.

ΑΓΙΑ ΕΥΦΗΜΙΑ ΙΠΠΟΔΡΟΜΟΥ

Αγία Ευφημία Ιπποδρόμου,
Κωνσταντινούπολη

- Κατά την διάρκεια των περσικών επιδρομών τον 7^ο αιώνα, το λείψανο της αγίας μεταφέρθηκε για προστασία εντός των τειχών της Κωνσταντινούπολης και αποθησαυρίστηκε στην αίθουσα του παλατιού του Αντιόχου, που έστεκε βορειοανατολικά του Ιπποδρόμου.
- Το κτίριο που αρχικά ήταν περίκεντρο και χρησίμευε ως νυμφαίο, μετατράπηκε σε μαρτύριο της Αγίας Ευφημίας για το σκοπό αυτό.
- Ο ναός μετατράπηκε σε αποθήκη μετά την Άλωση και καταστράφηκε από πυρκαγιά.
- Ο πατριάρχης Γεννάδιος ο Σχολάριος μετέφερε το λείψανο της αγίας, αρχικά στον ναό των Αγίων Αποστόλων, ενώ στην συνέχεια ακολούθησε την πορεία του Οικουμενικού Πατριαρχείου από ναό σε ναό, για να καταλήξει τελικά στον πατριαρχικό ναό του Αγίου Γεωργίου στο Φανάρι, όπου και σώζεται μέχρι σήμερα

ΒΥΖΑΝΤΙΟ – ΝΕΑ ΡΩΜΗ

- Η πόλη του Βυζαντίου δεν είχε συγκεκριμένες χριστιανικές προσλαμβάνουσες, πριν επανιδρυθεί ως Κωνσταντινούπολη στα 324–330 από τον Κωνσταντίνο Μέγα.
- Οι αστικές υποδομές, οι λειτουργικοί χώροι και τα δημόσια μνημεία είχαν προτεραιότητα έναντι της κατασκευής εκκλησιών.
- Η μόνη μεγαλεπήβολη εκκλησία από τη βασιλεία του Κωνσταντίνου φαίνεται να είναι οι Άγιοι Απόστολοι, οι οποίοι επιπλέον χτίστηκαν ως μαυσωλείο του αυτοκράτορα, και όχι απαραίτητα ως χώρος χριστιανικής λατρείας.
- Η πόλη του Κωνσταντίνου ιδρύθηκε ως αυτοκρατορική πρωτεύουσα, όχι απαραίτητα ως χριστιανική πρωτεύουσα.
- Και όμως, μέχρι τα μέσα του 5ου αιώνα, όλα αυτά είχαν αλλάξει. Η Κωνσταντινούπολη δεν είχε γίνει μόνο ανεξίτηλα χριστιανική, αλλά και ιερή.

Κωνσταντινούπολη
Πηγή: Byzantium 1200

*Πόλις
εκκλησιών γαλουχέ,
πίστεως αρχηγέ,
ορθοδοξίας ποδηγέ!*

Νικήτας Χωνιάτης

ΙΕΡΗ ΓΕΩΓΡΑΦΙΑ

Πώς ο φυσικός κόσμος αντιμετωπίζει τον πνευματικό κόσμο;

- Οι δύο κόσμοι ενώνονται σε συγκεκριμένους τόπους, τα *loca sancta*, όπου οι επουράνιες δυνάμεις γίνονται ευκολότερα αντιληπτές, και επενεργούν είτε για επίγεια οφέλη, είτε για τη σωτηρία της ψυχής .
- Σε τέτοιες περιοχές, το πνευματικό θα μπορούσε να γίνει απτό και αληθινό, με επίκεντρο ένα πρόσωπο, έναν τόπο ή ένα αντικείμενο .
- Αυτή είναι η προϋπόθεση που στηρίζει και ενισχύει τη χριστιανική πρακτική του προσκυνήματος, την πίστη δηλαδή στην ιερότητα των ιερών τόπων και την πνευματική εγκυρότητα των ιερών προσκυνηματικών ταξιδιών.
- Αυτό είναι επίσης που κάνει τη μεσαιωνική Ιερουσαλήμ διαφορετική από τη μεσαιωνική Κωνσταντινούπολη.
- Η Ιερουσαλήμ ήταν μάρτυρας της Σταύρωσης, της Ταφής και της Ανάστασης του Χριστού.
- Οι ιεροί τόποι της Ιερουσαλήμ στάθηκαν ως μαρτυρία για τους πιστούς, και σηματοδότησαν την πορεία τους, καθιστώντας τους κοινωνούς των μυστηρίων στα οποία βασίζονταν όλες οι αρχές και οι διδαχές του Χριστιανισμού.

ΝΕΑ ΡΩΜΗ

- Ο όρος «Νέα Ρώμη» δεν δημιουργεί προβλήματα.
  - Η ιδέα της Βυζαντινής πρωτεύουσας ως «Νέας Ρώμης» ή «Δεύτερης Ρώμης» είναι ένα τοπωνύμιο που διαπερνά τη λογοτεχνία καθ' όλη τη Βυζαντινή περίοδο και ο βαθμός απομίμησης, πραγματικού ή φαντασιακού, είναι ιδιαίτερα χαρακτηριστικός .
- Όπως η Ρώμη, η πόλη του Κωνσταντίνου χτίστηκε σε επτά λόφους και χωρίστηκε σε 14 συνοικίες ή ρηγιώνες (*regiones*).
  - Το αυτοκρατορικό παλάτι ήταν δίπλα στον ιππόδρομο, ο οποίος ήταν ομοίως εξοπλισμένος με ένα βασιλικό θεωρείο. Όπως στη Ρώμη, και στην Κωνσταντινούπολη υπήρχε κτίριο για τη Γερουσία, Καπιτώλιο, μεγάλα λουτρά, και άλλες δημόσιες υπηρεσίες.
  - Τα Αυτοκρατορικά φόρα όριζαν τον διαθέσιμο δημόσιο χώρο, όπως υπήρχαν και θριαμβευτικά τόξα, καμάρες, πύλες και μνημεία, και άλλου είδους κατασκευές.

«ΝΕΑ ΙΕΡΟΥΣΑΛΗΜ»;

- Η ταύτιση με τη «Νέα Ιερουσαλήμ», ωστόσο αποτελεί μια εντελώς άλλη προσέγγιση.
- Παραδόξως, οι αναφορές στην Κωνσταντινούπολη ως «Νέας Ιερουσαλήμ» είναι σημαντικά λιγότερες και θα μπορούσε να πει κανείς ασύλληπτες κατά τη Βυζαντινή περίοδο .
- Για την ακρίβεια, η Κωνσταντινούπολη παρουσιάζεται ως ιερή πόλη, αλλά η ιερότητά της δεν απορρέει αναγκαστικά από την Ιερουσαλήμ, και διαφέρει από τη συμβολική της σχέση με τη Ρώμη.
- Η σύνδεση με τη Ρώμη ήταν θεμελιώδης και μιμητική.
- Η σύνδεση με την Ιερουσαλήμ δεν ήταν ούτε συχνή, ενώ η Ιερουσαλήμ δεν παρείχε τίποτα περισσότερο από μια βολική μεταφορική έννοια για μια ιερή πόλη, και όχι ένα τυπολογικό μοντέλο.
- Εντός της Κωνσταντινούπολης, μπορούμε λοιπόν να δούμε την κατασκευή μιας ιερής τοπογραφίας με πολλούς διαφορετικούς τρόπους, αλλά δεν ήταν η τοπογραφία της Ιερουσαλήμ, καθώς η ιερότητα της αυτή κατασκευάστηκε και έγινε αντιληπτή με διαφορετικό τρόπο. Ως ιερή πόλη θα μπορούσε να παρομοιαστεί με την Ιερουσαλήμ, με τις ουράνιες και τις γήινες πτυχές της, αλλά δεν έκανε προσπάθεια ούτε να την αντιγράψει, αλλά ούτε και να αντικαταστήσει το πρωτότυπο.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

- Η ιερότητα της Κωνσταντινούπολης ήταν αποτέλεσμα ενός δανείου ή συγκατάβασης.
- Η πόλη ορίστηκε κεφαλή της Ορθόδοξης Εκκλησίας με πολιτικά μέσα, και όχι λόγω προηγούμενων ιερών συσχετισμών που είχε με πρόσωπα ή γεγονότα.
- Το τελευταίο ήταν προφανώς ένα θέμα που ανησυχούσε τους αυτοκράτορες και την Ανατολική εκκλησία, και αντισταθμίστηκε με διάφορους τρόπους:
  1. την ανέγερση ναών, όπως αυτός της του Θεού Σοφίας, των Αγίων Αποστόλων ή του Παντοκράτορα,
  2. τη μεταφορά και λατρεία λειψάνων, όπως αυτά των Αποστόλων Ανδρέου, Τιμοθέου και Λουκά ή αγίων, όπως η αγία Ευφημία, κ.α.,
  3. των χειροποίητων εικόνων, όπως το Μανδήλιο και το Κεράμιο που απεικόνιζαν πιστά τον Χριστό, και της Οδηγήτριας, της Βλαχερνήτισσας, της Αγιοσορίτισσας και της Μπαλουκλιώτισσας, που απεικόνιζαν τη Θεοτόκο,
  4. κειμηλίων, όπως αυτά του Θείου Πάθους και της Παλαιάς Διαθήκης, και
  5. τη διενέργεια τακτικών λιτανειών εντός και πέριξ της πόλης, αλλά και κατά τις πολιορκίες ή τις φυσικές καταστροφές.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Χριστός, Δέησής
Αγία Σοφία, Κωνσταντινούπολη

- Με την μετατροπή της Κωνσταντινούπολης σε Ιερή Πόλη, οι αυτοκράτορες απέβλεπαν σε τρεις σκοπούς:
  1. τη συνέχιση της ρωμαϊκής παράδοσης και του αυτοκρατορικού μεγαλείου,
  2. την σταδιακή μετάθεση του θρησκευτικού και κοσμολογικού κέντρου από την Ιερουσαλήμ στην Κωνσταντινούπολη, και κυρίως,
  3. την προσπάθεια καθιέρωσης του ρόλου τους ως αυθεντικών συνεχιστών της αποστολικής παράδοσης.
- Αυτοί οι τρεις σκοποί καθόριζαν αναγκαία και την κατάλληλη οργάνωση και χρήση του δομημένου χώρου στην Κωνσταντινούπολη, που με τη σειρά του διαμόρφωνε την ιερή γεωγραφία και τοπογραφία της πόλης στα μάτια των κατοίκων, αλλά κυρίως των προσκυνητών από τα πέρατα του κόσμου.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Bacci, M., Lidov, A., Shalina I.A., Wolf, G. (2003). Relics of the Pharos Chapel. A View from the Latin West. Paris
- Beck, H. (1990). Βυζαντινή χλιετία. Μετάφραση Δ. Κούρτοβικ. Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης.
- Beliaev, D.F. (1893). Byzantina, St Petersburg.
- Boor, C. (1883). Θεοφάνης, Χρονογραφία, de Theophanis Chronographia. Leipzig.
- Bouskari, E. (επ.) (2008). Egeria. Monuments of Faith in the Mediterranean. Αθήνα.
- Cammelli, G. (2006). Μανουήλ Χρυσολωράς. Αθήνα.
- Ciggaar, K. N. (1996). Western Travellers to Constantinople. The West and Byzantium 962-1204. Leiden.
- Delehaye, H. (1923). Les saints stylites - Subsidia hagiographica 14. Brussels.
- Downey, G. (1957). Nikolaos Mesarites: Description of the Church of the Holy Apostles at Constantinople. Transactions of the American Philosophical Society, 47 (6), 855-924.
- Ebersolt, J. (1910). Le Grand Palais de Constantinople et le Livre des Ceremonies. Paris.
- Gautier, R. (1974). Le typikon du Christ Sauveur Pantokrator. Revue des Études Byzantines 32, 1-154.
- Gingras, G. E. (1970). Egeria: Diary of a Pilgrimage - Ancient Christian Writers. Paulist Press 5.
- Guilland, R. (1951). L'église de la Vierge du Phare. Byzantinoslavica, 12, 232-234.
- Guillou, A. (1996). Ο βυζαντινός πολιτισμός. Μετάφραση P. Odorico, Σ. Τσοχανταρίδου. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Halkin, F. (1965). Euphémie de Chalcedoine: Légendes byzantines. Subsidia Tiagiographica, 41, Brussels, XIII-XV.
- Hauri, J., Wirth, G. (1963) Προκόπιος Περί κτισμάτων, I. 3, Procopii Caesariensis opera omnia, III: De aedificiis. Leipzig.
- Janin, R. (1953). Le géographie ecclésiastique de l' empire Byzantine, I: Le siège de Constantinople et le Patriarchat oecumenique, 3: Les églises et le monastères. Paris.
- Kalavrezou, I. Helping Hands for the Empire. Imperial Ceremonies and the Cult of Relics at the Byzantine Court. Στο: H. Maguire (επ.) Byzantine Court Culture from 829 to 1204. Washington, 55-57.
- Kaplan, M. (20002). Les saints en pèlerinage à l'époque mésobyzantine (7e–12e siècles). DOP 56 109–127.
- Klein, H.A. (2006). Sacred Relics and Imperial Ceremonies at the Great Palace of Constantinople. BYZAS (5), 79–99.
- Laudes, F. E. (1968). Constantinopolitanae. Munich, S. 20–86.
- Le Strange, G. (1928). Ruy González de Clavijo. Embassy to Tamerlane 1403-1406. London: Routledge.
- Lidov, A. (2000). Sacred Space of Relics, in: Christian Relics in the Moscow Kremlin. Moscow.
- Maguire, H. (2004). The Heavenly Court. Στο: H. Maguire (επ.) Byzantine Court Culture from 829 to 1204. Washington, D.C.
- Majeska, G. (1973). St. Sophia: The Relics. DOP 27, 71–87.
- Majeska, G. (1984). Russian Travelers to Constantinople in the Fourteenth and Fifteenth Centuries. Washington.
- Mango C., Ševčenko N. (1991). Pege. Oxford Dictionary of Byzantium. Oxford.
- Mango, C. (1958). The Homilies of Photius Patriarch of Constantinople. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mango, C. (1985). Le développement urbain de Constantinople. Paris
- Mango, C. (1986). The art of the Byzantine Empire 312-1453. Sources and documents. London: University of Toronto Press.
- Mango, C. (1998). The Origins of the Blachernae Shrine at Constantinople. Στο: Cambi, N., Marin, E., (επ.), Radovi XIII Međunarodnog Kongresa zastarokršćansku arheologiju (Split, Poreč 25.9 -1.10. 1994) [Acta XIII Congressus Internationalis Archaeologiae Christianae II] (Split-Vatican City 1998).
- Mango, C. 1995). The Pilgrim's Motivation. Akten des XII. Internationalen Kongresses für christlichen Archäologie. Münster, 1995, 2–3.
- Mansi, J.D., (1960-1961). Anthologia palatinae, I, Acta sacrorum conciliorum, nova et amplissima collectio, Τόμος I (Florence, 1759), επανεκτύπωση 1960-1961), VIII, 882 A, 907 A, 930 B.
- Maraval, P. (1985). Lieux saints et pèlerinages d'Orient. Paris, 92–104.
- McCormick, M. (1991). Taxis. Oxford Dictionary of Byzantium. Oxford.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Migne, J.P. (1857-1866). *Patrologia cursus completus Series Graeca*. Παρίσι.
- Migne, J.P. (1865). *Tuscus: De haeresibus et praevanicationibus Graecorum*, PG145, col. 548C, Paris.
- Migne, J.P. (1865). Βίος αγίου Ανδρέα του δια Χριστόν σαλού. PG 111, col. 848C, Paris.
- Migne, J.P. (1865). Νικηφόρος Κάλλιστος Ξανθόπουλος, *Εκκλησιαστική Ιστορία*, PG 147, Paris.
- Musée du Louvre (2001). *Le trésor de la Sainte-Chapelle*. Paris.
- Nicholson, O. (2005). *Constantinople: Christian community, Christian Landscape*. London: Williams. M. Williams (επ.). *The Making of Christian Communities in Late Antiquity in the Middle Ages*, London, 27-47.
- Ousterhout, R. (1990). «Sacred Geographies and Holy Cities: Constantinople as Jerusalem». R. Oustershout (επ.) *The blessings of pilgrimage*. Chicago, Urbana, 1-19
- Ousterhout, R. (2000). *Contextualizing the Later Churches of Constantinople: Suggested Methodologies and a Few Examples*. DOP 54, 241-250.
- Ousterhout, R. (2000). *Pilgrimage Sites, Byzantine*. Στο: J. B. Friedman, K. M. Figg. (επ.) *Trade, Travel, and Exploration in the Middle Ages: An Encyclopedia*. New York, 483-485.
- Ousterhout, R. (2001). *Architecture, Art and Komnenian Ideology at the Pantokrator Monaster*. Necipoğlu N. (επ.), *Byzantine Constantinople. Monuments, Topography and Everyday Life*. Leiden - Boston - Köln, 142-144.
- Ousterhout, R., Ahunbay, Z., Ahunbay, M. (2000). *Study and restoration of the Zeyrek Camii in Istanbul: First report 1997-1998*. DOP 54 (2000), 265-270.
- Ousterhout, R., Ahunbay, Z., Ahunbay, M. (2000). *Study and restoration of the Zeyrek Camii in Istanbul: First report 1997-1998*. DOP 54 (2000), 265-270.
- Romilly J.H., Mango, C. (1956). *The Date and Significance of the Tenth Homily of Photius*, in: DOP, 9/10, 125-140.
- Sherrard, P. (1965). *Constantinople: Iconography of a Sacred City*. Oxford.
- Smith, J. Z. (1987). *To Take Place: Toward Theory in Ritual*. Σικάγο.
- Sumption, J. (1975). *Pilgrimage, an Image of Medieval Religion*, Λονδίνο.
- Talbot A.M. (2002). *Epigrams of Manuel Philes on the Theotokos tes Peges and Its Art*. DOP 48 137-165.
- Talbot, A.-M. (2002). *Pilgrimage to Healing Shrines: The Evidence of Miracle*. DOP 56, 153-167.
- Teteriatnikova, N. (2003). *Relics in Walls, Pillars and Columns of Byzantine Churches*, Στο: Lidov, A. (επ.). *Eastern Christian Relics*. Moscow, 74-92.
- Treitinger, 1938, 129.
- Van Millingen A. (1912). *Byzantine Churches in Constantinople, Their History and Architecture*, London.
- Vikan, G. (1986). *Byzantine Pilgrimage Art*. Washington.
- Vikan, G. (1991). *Pilgrimage*. Στο: *Oxford Dictionary of Byzantium*. Oxford.
- Vogt, A. (1935). *Κωνσταντίνος Πορφυρογέννητος, Περί Βασιλείου τάξεως I 27, Constantin VII Porphyrogénète, Le livre des Cérémonies*. Paris.
- Weiss, D. (1998). *Art and Crusade in the Age of Saint Louis*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Weyl Carr, A. (2002). *Icon and the Object of Pilgrimage in Middle Byzantine Constantinople*. DOP, 56, 73-92.
- Wilkinson, J. (1977). *Jerusalem Pilgrims before the Crusades*. London: Warminster.
- Wood, F. (2002). *The Silk Road: two thousand years in the heart of Asia*. San Fransisco, CA: University of California Press.
- Wortley J. (1982). *Iconoclasm and Leipsanoclasm: Leo III, Constantine V, and the Relics*. *Byzantinische Forschungen*, 8, S. 254.
- Αγγελίδη, Χ. Γ. (2014). *Η Περιγραφή των Αγίων Αποστόλων από τον Κωνσταντίνο Ρόδιο. Αρχιτεκτονική και συμβολισμός*. *Βυζαντινά Σύμμεικτα*, 92-125.
- Αρβανιτόπουλος, Σ.Α. (2009). *Ο Ναός των Αγίων Αποστόλων Κωνσταντινουπόλεως. Πρακτικά Ημερίδας Βυζαντινή Τέχνη και Ορθόδοξη Παράδοση, Σύλλογος Φίλων της Πατριαρχικής Μεγάλης του Γένους Σχολής*. Αθήνα: Εκδόσεις Αμφιλοχίου Αγγελική.
- Βερχόφκυ, Β. (2007). *Γέροντας Ζωσιμάς της Σιβηρίας. Ωρωπός, Αττικής: Ιερά Μονή Παρακλήτου*.
- Γλύκατζη-Αρβελέρ, Ε. (2003). *Η Πολιτική ιδεολογία της βυζαντινής αυτοκρατορίας*. Αθήνα: Ψυχογιός.
- Ευθυμιάδης, Σ., (2001). *Δημόσιος και ιδιωτικός βίος στον βυζαντινό και μεταβυζαντινό κόσμο*. Πάτρα: ΕΑΠ.
- Παπαστράτου, Ν. (1986). *Χάρτινες εικόνες. Ορθόδοξα θρησκευτικά χαρακτηριστικά (1665-1899)*. Τόμος Α' και Β', Αθήνα.

ΕΑΛΩ Η ΠΟΛΙΣ! – ΕΠΑΡΘΕΝ Η ΡΩΜΑΝΙΑ!

Ω Πόλις, Πόλις πόλεων πασών κεφαλή!

Ω Πόλις, Πόλις κέντρου των τεσσάρων του κόσμου μερών!

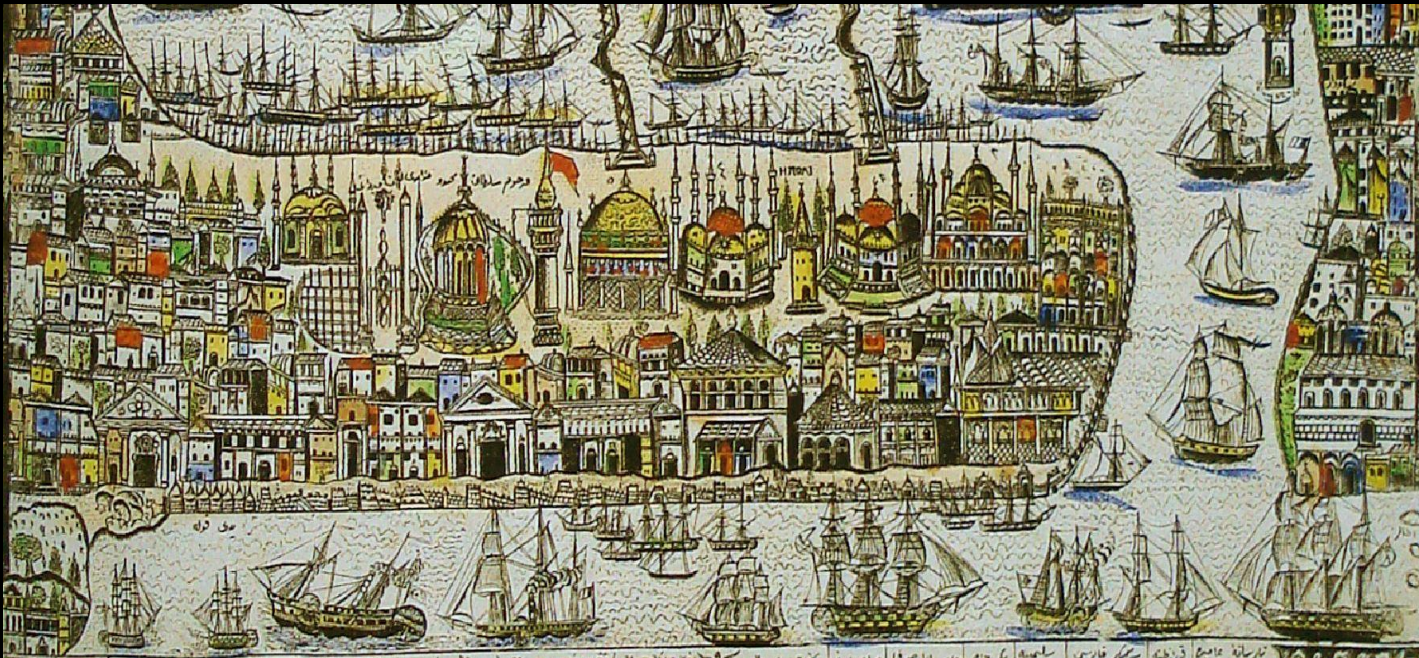
Ω Πόλις, Πόλις Χριστιανών καύχημα και βαρβάρων αφανισμός.

*Ω Πόλις, Πόλις άλλη παράδεισος φυτευθεισα πρὸς δυσμάς,
έχουσα ένδον φυτὰ πάντα βρίθουσα καρπούς πνευματικούς!*

Ποῦ σου το κάλλος, παράδεισε;

Μιχαήλ Δούκας

Βυζαντινοτουρκική Ιστορία, 41.1-2

ΣΑΣ ΕΥΧΑΡΙΣΤΩ